

Доц. др Славиша ВУКОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK - 343.85
Прегледни научни рад
Примљено: 8.12.2011.

Савремени приступи и проблеми у социјалној превенцији криминала¹

Апстракт: Предмет разматрања у овом раду су актуелне методе и облици социјалне превенције криминала, као и проблеми који се јављају током имплементације програма социјалне превенције. У питању је једна од најважнијих области у превенцији криминала, која је још позната као превенција криминала кроз социјални развој, а обухвата легалне активности државних и недржавних субјеката усмерене ка спречавању делинквенције деце и малолетника кроз слабљење и, ако је могуће, отклањање фактора ризика и јачање заштитних фактора. Циљ рада није само опис актуелних метода и техника социјалне превенције, већ пре свега критички осврт на њихове могућности имајући у виду проблеме који се јављају током имплементације програма социјалне превенције, као и проблеме који се јављају током њиховог осмишљавања. Том приликом користе се искуства домаћих и страних институција, односно резултати евалуација одређених превентивних програма социјалне превенције.

Кључне речи: криминал, социјална превенција, фактори ризика, заштитни фактори.

Увод

У области превенције криминала неретко се могу сусрести поређења ефективности између социјалне и ситуационе превенције криминала. Чини се да свако упоређивање ефективности метода и техника из обе врсте превенције доводи до закључка да су и једне и друге неопходне како би се унапредиле могућности спречавања кривичних дела. Расправа о ефективности метода и техника из обе врсте превенције понекад лако може удаљити њене учеснике од једноставне чињенице да криминал као генерички појам обухвата мноштво различитих понашања људи која, да би била спречена, исто тако изискују активности прилагођене

¹ Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира министарство надлежно за науку у Републици Србији (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

специфичностима тих кривичних дела и њихових учинилаца. Те специфичности повезане су са различитим околностима које треба узети у обзир како би се пронашле најадекватније методе за спречавање тих кривичних дела, као што су способности учинилаца кривичних дела, ниво њиховог знања из одређене области, друштвени положај учинилаца итд.

У овом раду предмет разматрања су актуелне методе и облици спровођења социјалне превенције криминала и проблеми који најчешће настају у пракси током њеног спровођења. У питању је једна од веома значајних области у превенцији криминала, која се још назива и превенција криминала кроз социјални развој, а најчешће обухвата легалне активности државних и недржавних субјеката усмерене ка превенцији делинквенције деце и малолетника кроз слабљење и, ако је могуће, отклањање фактора ризика, с једне стране, и јачање заштитних (протективних) фактора у процесу одрастања деце и малолетника, с друге стране. Циљ рада није само опис актуелних метода и техника социјалне превенције, већ пре свега критички осврт на њихове могућности имајући у виду проблеме који се јављају током реализације програма социјалне превенције, као и проблеме који се јављају приликом њиховог осмишљавања. При томе ће бити коришћена искуства како домаћих, тако и страних институција, односно резултати евалуације појединих превентивних програма који се сврставају у област социјалне превенције.

Проблем заснивања социјалне превенције криминала на анализи фактора ризика

У покушају да се пружи осврт на актуелне методе и облике социјалне превенције криминала треба поћи од чињенице да не постоји јединствена, односно опште прихваћена класификација метода који се користе у тој области. То је и разумљиво ако се има у виду да постоји велики број фактора ризика који могу довести до испољавања криминалног понашања. Различите комбинације тих фактора опредељују избор превентивних мера које ће се користити, а с обзиром да је отворено подручје за истраживање нових фактора ризика, значи да треба оставити простора за проналажење нових превентивних метода и њихову нову систематизацију. Бројна истраживања су указала на факторе ризика који треба да омогуће предвиђање криминалног, али и других облика анти-социјалног понашања. Фактори ризика представљају карактеристике које повећавају вероватноћу да одређено лице учини кривично дело и они се могу пронаћи како код појединаца и група, тако и у социјалном окружењу као што су школе и заједнице (Public Safety Canada, 2009). У скраћеном прегледу извештаја Youth Justice Board-a (2005) за Енглеску и Велс, фактори ризика и заштитни фактори код криминала младих су

категорисани у четири групе: 1) породични; 2) школски; 3) у заједници; и 4) индивидуални фактори (лични и они који су повезани са искуствима вршњачке групе). У породичне факторе ризика сврстани су: лош родитељски надзор и дисциплина, конфликт, историја криминалне активности, ставови родитеља којима се прашта антисоцијално и криминално понашање, ниски приходи и лоши услови становања. Ти фактори ризика могу бити идентификовани у периоду пре рођења и након рођења детета, а њихов утицај је присутан у детињству и током адолесценције. У групи школских фактора ризика налазе се: лош успех још на почетку основне школе, агресивно понашање (укључујући малтретирање), недостатак посвећености (укључујући бежање из школе) и лоша организација у школи. У групи фактора ризика у заједници су: живот у неразвијеном суседству, дезорганизација и занемаривање, доступност опојних дрога, висока флукуација становништва, недостатак привржености суседству, доступност ватреног оружја, закони и норме који иду у прилог коришћењу дрога, ватреног оружја и криминала и представљање насиља у медијима. У групи индивидуалних фактора ризика налазе се: хиперактивност и импулсивност, ниска интелигенција и когнитивно оштећење, отуђење и недостатак социјалне привржености, ставови којима се прашта преступништво и злоупотреба опојних дрога, рано укључивање у криминал и злоупотребу дрога и пријатељство са вршњацима који су укључени у криминал и злоупотребу дрога.

Број фактора ризика није коначан и разликује се међу ауторима, мада се сви фактори ризика најчешће сврставају у наведене четири групе или се, пак, посебно издваја пета група фактора ризика која је у вези са вршњачком групом. Фактори ризика представљају карактеристике које повећавају вероватноћу испољавања криминалног понашања код одређеног лица, те самим тим не представљају узроке криминалног понашања. Тако се може поставити хипотеза да што је већи број фактора ризика код одређеног лица или групе, већа је вероватноћа испољавања криминалног понашања. Ипак, у пракси се могу пронаћи случајеви присуства већег броја фактора ризика, а да лице није манифестовало криминално понашање. Такви примери представљају прави изазов за превенцију криминала и требало би их истражити с посебном пажњом како би се открили нови моменти у деловању фактора ризика. Претпоставка је да у таквим случајевима постоји истовремено деловање одређених заштитних фактора који умањују негативни утицај фактора ризика, и због којих деца и малолетници који живе у изузетно тешким социјалним и економским условима не само што се не одају криминалу и другим облицима антисоцијалног понашања, већ понекад постижу већи успех од вршњака код којих фактори ризика нису постојали. С обзиром да се тешко може поуздано тврдити да ће у присуству одређених фактора ризика или одређеног њиховог броја, односно комбинације тих

фактора, доћи до испољавања криминалног понашања, тешко се може поуздано установити веза између појединих фактора ризика и одређеног облика антисоцијалног понашања.

Једна од веома утицајних британских студија криминалних каријера, коју су спровели David Farrington и сарадници, показала је да вероватноћа испољавања криминалног понашања не зависи директно од броја фактора ризика. У питању је лонгитудинална студија спроведена на узорку од 411 мушкараца рођених 1953. године у области коју настањује радничка класа у Јужном Лондону (Tilley, 2009:58-60)². Први контакт са члановима те групе остварен је када су имали 8-9 година, а затим када су напунили 55 година. Кључни фактори ризика у узрасту 8-9 година испитаника обухватили су мешавину индивидуалних, породичних, школских и економских атрибута: поремећено понашање деце (нпр. немирност); криминал у породици (нпр. осуђен родитељ, браћа и сестре делинквенти); низак IQ или лош успех у школи; породичне факторе, укључујући лоше васпитавање детета, поремећену породицу и младу мајку; високу импулсивност или лошу концентрацију, и економску депривацију (нпр. ниска примања, лоши услови становања, велика породица). Након што су напунили 50 година испитаници су разврстани у четири подгрупе (неосуђивани, осуђивани само у периоду пре 21. године, осуђивани само у 21. години или касније, и они који су осуђивани пре и после 21. године), а затим је утврђено колико је испитаника из сваке од тих група имало фактора ризика који су претходно наведени (0, 1, 2, 3 или 4-5). Табела је открила проблем *погрешно позитивних* и *погрешно негативних*. Од 398 испитаника чије су криминалне каријере праћене до 50. године било је 70 оних којих су осуђивани пре и после 21. године. Међутим, запањује чињеница да је од тих 70 лица са трајном криминалном каријером само 16 имало 4-5 фактора ризика, док исто толико није имало ниједан фактор ризика; 11 је имало један фактор ризика; 18 два фактора ризика, а 9 три фактора ризика. Уз то, 16 лица је имало 4-5 фактора ризика, али нису кренули путем трајне криминалне каријере (6 лица није осуђивано, 6 је осуђивано само пре 21. године, док је 4 осуђивано после 21. године). Ако бисмо предвиђали да ће лица са 4-5 фактора ризика сигурно кренути путем трајне криминалне каријере, онда би половина била у групи *погрешно позитивних*, док би се 75% лица са трајном криминалном каријером нашло у групи *погрешно негативних* (Tilley, 2009:58-60). До грешака у оба правца би долазило и када бисмо смањивали број фактора ризика као основ за предвиђање вршења кривичних дела.

² Farrington, D., Coid, J., Harnett, L., Jolliffe, D., Soteriou, N., Turner, R. and West, D., (2006). *Criminal Careers up to Age 50 and Life Success up to Age 48: New Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development*. Home Office Research Study 299. London: Home Office. – наведено према: Tilley, 2009: 58-60.

Фактори ризика за преступништво младих и злоупотребу опојних супстанци често се преклапају са факторима ризика за неуспех у едукацији, младо родитељство и поремећаје менталног здравља (Youth Justice Board, 2005). Активности усмерене ка тим факторима ризика помажу истовремено у спречавању већег броја негативних понашања. То, с једне стране, намеће озбиљан проблем у мерењу успешности програма социјалне превенције, односно њиховој евалуацији. Може се десити да програм оствари позитиван утицај на поједине аспекте развоја детета и малолетника, али не оне који су очекивани и претпостављени у самом документу програма. Због тога треба бити опрезан приликом процењивања ефективности превентивних програма и одлучивања о наставку њиховог спровођења (Вуковић 2010:208-209). Национално истраживање фактора ризика и заштитних фактора у Великој Британији, које је засновано једним делом на подацима добијеним кроз интервјуе са приближно 14.500 ученика средњих школа узраста од 11-16 година, у оквиру програма *Communities that Care*, показало је који су фактори ризика најзаступљенији. То су следећи фактори: агресивно понашање (укључујући и малтретирање) 25,3%; лош успех још на почетку основне школе 23,6%; породична историја проблематичног понашања 22,2%; отуђење и недостатак социјалне привржености 21,7%; ставови вршњака којима се прашта проблематично понашање 21,7%; родитељи који праштају проблематично понашање 21,3%; породични конфликт 21,1%; недостатак привржености школи (укључујући бежање из школе) 20,8%; пријатељи укључени у проблематично понашање 20,6%; доступност опојних дрога 19,4%; рано учешће у проблематичном понашању 18,4%; дезорганизација заједнице 17,8%; лош родитељски надзор и дисциплина 17,7%, и дезорганизација школе 17,2% (Youth Justice Board, 2005). У истом документу се указује да виши проценат једног фактора ризика у односу на други не значи да је у питању озбиљнији проблем, већ да је тај проблем распрострањенији.

Ако се анализирају фактори ризика, може се закључити да се поједини фактори, по правилу, јављају раније, односно да их субјекти значајни за успешно деловање механизма неформалне и формалне социјалне контроле могу уочити раније и према томе предузимати адекватне превентивне мере пре појаве нових фактора ризика. Нема сумње да су породични фактори ризика посебно значајни за предузимање хитних превентивних мера. Лош родитељски надзор и дисциплина, сукоби у породици између родитеља, па и између родитеља и деце, уз драстичне видове негативног утицаја насиљем у породици, сексуалном и другом врстом злоупотребе, уз историју криминалних активности и злоупотребе опојних дрога од стране родитеља, без сумње представљају најужу сегмент социјалног окружења детета у којем оно учи негативно понашање (Шкулић, 2003). Од таквих родитеља се не може очекивати да

испољавају ставове у прилог осуди антисоцијалног и криминалног понашања деце. У склопу наведених породичних фактора ризика ниски приходи и лоши услови становања могу се јавити као фактори који доприносе да надзор родитеља над децом и дисциплина буду лоши, односно као фактори који доводе до сукоба у породици, вршења кривичних дела и злоупотребе опојних дрога од стране родитеља (мада не мора увек бити такав утицај). Зато се може рећи да превентивне активности усмерене ка факторима ризика у вези са лошим економским условима могу генерално превентивно деловати када су у питању поједини фактори ризика у породици.

Модалитети отклањања или ублажавања фактора ризика

У складу са већ наведеним групама у које су сврстани фактори ризика, могу се класификовати и превентивне активности које се спроводе у оквиру превенције криминала кроз социјални развој. Те превентивне активности могу бити усмерене ка појединцу ако су индивидуални фактори ризика доминантни, али истовремено могу бити усмерени и ка социјалном окружењу детета или малолетника (ужем породичном и ширем окружењу какво је школа, суседство и локална заједница). Полазећи од такве концепције Stephen Schneider (2010:98-99) подсећа да приликом развоја превентивних стратегија треба узети у обзир три фактора: 1) проблеме који доводе појединца или читаву групу у ризик; 2) старосну групу појединца или групе у ризику, и 3) институције кроз које треба реализовати програм, а у суштини то су: породица, школе, заједница, систем здравствене заштите и тржишта рада. Када је у питању старосна група појединца или групе у ризику, исти аутор разликује четири старосне групе према којима треба прилагодити превентивне стратегије. У прву групу сврстана су одојчад, односно деца од рођења до навршене 3 године живота, где превентивне интервенције треба усмерити ка родитељима, у смислу њихове обуке за бригу о одојчету, као и финансијске, емоционалне, психолошке и друге подршке родитељима, и то још у пре-наталној фази. У другој групи су деца од 4 до 11 година живота, где превентивне интервенције треба усмерити ка родитељима и деци. У трећој групи су млади од 12 до 19 година, али се као горња старосна граница наводи и 25 година живота. Превентивне интервенције у односу на ту групу су примарно усмерене ка младима у ризику кроз поправну наставу, иницијативе за боравак у школи, обуку за посао, спорт и рекреацију, док свеобухватни приступ за хроничне младе преступнике или младе у ризику мора укључити родитеље и ширу мрежу социјалне подршке. У последњој, четвртој групи су одрасле особе преко 19, односно 25 година (Schneider, 2010:98-99).

Без сумње, за успешно превентивно деловање неопходно је прилагодити интервенције узрасту лица према коме се оне предузимају. Међутим, Schneider у каснијем излагању о стратегијама превенције за младе говори о распону између 13. и 21. године живота, иако је претходно младе сврстао у старосну групу од 12 до 19 година (Schneider, 2010:122). Веома је тешко издвојити године које би требало да представљају границе између старосних група према којима треба предузимати поједине превентивне програме. Уз постојеће старосне групе ученика у Републици Србији требало би увек проценити у којој мери је конкретна старосна група подесна као циљна група за одређени превентивни програм. Ту се, пре свега, мисли на старосну групу деце раног школског узраста од 7 до 10 година, деце школског узраста од 11 до 14 година, млађих малолетних лица од 14 до 16 година и старијих малолетних лица од 16 до 18 година. Те старосне границе треба условно прихватити, јер је садржај превентивних програма увек потребно прилагођавати специфичностима популације према којој се примењује (нпр. деца у првом разреду основне школе сигурно не могу са једнаком пажњом и успехом пратити исти садржај програма као деца у четвртом разреду основне школе).

Ако се пође од тих предуслова, могу се идентификовати савремени приступи и програми у социјалној превенцији криминала усмерени ка појединцу, и они који су усмерени према његовом социјалном окружењу: породици, школи и заједници. При томе треба имати у виду да се бројни превентивни програми спроводе у „хибридном“ облику, односно обухватају превентивне мере усмерене како према појединцу, тако и према социјалном окружењу. Породични фактори ризика могу бити идентификовани још у периоду пре рођења детета, што омогућава почетак раног превентивног деловања како би превентивна активност након рођења детета дала још боље резултате. На тај начин се стварају битне претпоставке за спречавање проблема везаних за саму личност детета (нпр. хиперактивност и импулсивност, ниска интелигенција и когнитивно оштећење, недостатак социјалне привржености, недостатак самодисциплине, физичке и менталне болести), као и проблема везаних за школу (лош успех, агресивно понашање, бежање из школе, напуштање школовања, избацивање из школе). Програми усмерени ка породичним факторима ризика имају за циљ да обезбеде боље економске услове породици и другу потребну подршку (здравствену, психолошку и сл.), као и адекватне вештине за родитеље како би што ефикасније вршили надзор над децом и васпитну функцију. Програми који имају за циљ стицање вештина за успешно родитељство усмерени су ка побољшању приступа у васпитању и дисциплиновању деце кроз успостављање односа поверења и отворене комуникације, постављање јасних стандарда понашања за децу од стране родитеља, редовно интересовање

родитеља за проблеме са којима се суочавају њихова деца, као и за њихове обавезе, изградњу реалних очекивања родитеља према деци, дисциплиновање деце кроз награђивање за испуњене обавезе и указивање на последице друштвено неприхватљивог понашања, а не кроз агресивно понашање или чак физичко кажњавање. На значај спровођења таквих програма у раној фази указују и подаци о начину поступању са учиниоцима кривичног дела Запуштање и злостављање малолетног лица из члана 193 важећег *Кривичног законика Републике Србије*. Наиме, код професионалаца у правосуђу дуго је познат проблем да се са лицима осуђеним за то кривично дело која се налазе на издржавању казне не ради посебно на отклањању узрока и услова који су довели до извршења неког од кривичних дела на штету малолетних лица, нити постоје програми услова и самог прихвата тих лица по издржавању казне (Милошевић, 2010:853).

Постоје четири типа програма за успостављање безбедних и стабилних односа између деце и родитеља и то: програми родитељства (нпр. *Positive Parenting Program*) који обезбеђују информације и подршку родитељима; програми за родитеље и децу (нпр. *Early Head Start*) који обезбеђују подршку родитељима и њиховој деци, предшколско образовање и бригу о деци, здравствене услуге и услуге заједнице; групе за социјалну подршку (нпр. *Parents Anonymous*) које помажу родитељима да изграде социјалне везе и смање социјалну изолацију; и интервенције медија с циљем едукације свих родитеља како би се повећало њихово знање и ојачала свест о злостављању деце (World Health Organization, 2010:10). Резултати показују да прва два типа програма могу смањити злостављање деце и њихово агресивно понашање, као и дугорочне последице злостављања по ментално и физичко здравље, друштвено и професионално функционисање, а докази су нарочито јаки код програма кућних посета од стране посебно обучених медицинских сестара у САД (the Nurse Family Partnership home – visiting programme) (World Health Organization, 2010:10). Успешни резултати остварени су и у Њујорку кроз Elmira пројекат у којем су медицинске сестре са посебном обуком одлазиле у сиромашна подручја у редовне кућне посете тинејџеркама са првом трудноћом, пре рођења и после рођења деце. Показало се да су захваљујући том пројекту деца мање физички злоупотребљавана и занемаривана током прве две године, као и да су са 15 година имала мање од половине хапшења од деце из контролне групе (Sutton et al., 2008:33). Идентификовани су бројни фактори који повећавају ефективност програма за успешно родитељство, и то: пружање услуга у већем броју окружења уместо на једном месту (нпр. канцеларија и кућа); обезбеђивање групних и појединачних услуга уместо само једне врсте; обезбеђивање најмање 12 сесија или интервенција током дужег временског периода; коришћење медицинских сестара, социјал-

них радника или других професионалаца за реализацију програма уместо непрофесионалног особља; као и обука у позитивним интеракцијама између родитеља и деце (World Health Organization, 2010:14).

За разлику од наведених превентивних програма који су усмерени ка породичним факторима ризика, у посебну групу могу се сврстати програми који су директно усмерени ка деци и малолетницима. Schneider (2010:100-118) говори о интервенцијама које су директно усмерене ка деци и младима у ризику и у ту групу сврстава: предшколске програме; обуку у области критичког размишљања, социјалне компетенције и животних вештина; когнитивно бихевиорални третман и терапију; едукацију и школе – академски, интелектуални и когнитивни развој; менторство; и активности рекреације и слободног времена. Посебно су значајни садржаји обуке у области критичког размишљања, социјалне компетенције и животних вештина који своју примену налазе како у предшколским програмима, тако и у бројним програмима који се спроводе у школи. Под животним вештинама се подразумевају когнитивне, емоционалне, интерперсоналне и социјалне вештине које омогућавају појединцима да поступају ефективно са изазовима свакодневног живота, односно, то су вештине које негују: 1) свест о себи: самопоштовање, изградњу поуздања, самоконтролу, самопроцену, постављање циљева; 2) управљање својим поступцима: управљање бесом и стресом, управљање временом, савладавање вештина, контролу импулса, релаксацију; 3) друштвену свест: емпатију, активно слушање, препознавање и уважавање појединачних и групних разлика; 4) односе: преговарање, управљање конфликтима, отпор притиску вршњака, умрежавање, мотивацију, и 5) одговорно доношење одлука: прикупљање информација, критичко размишљање и вредновање последица поступака (World Health Organization, 2010:28-29).

Програми са таквим садржајима усмерени ка деци у раној фази живота могу имати вишеструке позитивне резултате не само на плану спречавања агресивног понашања, већ и побољшања успеха у школи. Предшколски програми су се показали као успешни у јачању бројних заштитних фактора. Sutton, Cherney и White (2008:32-33) наводе примере неколико таквих програма, као што су: Ретгу предшколски пројекат, Пројекат превенције у Монтреалу и Пројекат социјалног развоја у Сијетлу. Ретгу предшколски пројекат, покренут почетком 60-тих година прошлог века, имао је за циљ да пре сусрета са системом формалног образовања ојача вештине за решавање проблема и планирање код деце афроамеричког порекла, узраста 3-4 године, која живе у сиромашном делу Детроита. Учитељи су недељно одлазили у кућне посете породицама те деце. Резултати експерименталне и контролне групе су упоређивани преко 40 година и утврђено је да је много вероватније да деца из експерименталне групе заврше средњу школу и имају више приходе, а

мање вероватно да буду ухапшена за кривично дело. Обука дечака предшколског узраста ризичног понашања у социјалним вештинама и самоконтроли, уз јачање вештина родитеља за надзор, дисциплину и подстицање у оквиру Пројекта превенције у Монреалу, такође се показала успешном у побољшању успеха у школи и смањивању учешћа тих дечака у антисоцијалном понашању, као и Пројекат социјалног развоја у Сијетлу, који се примењивао према читавим разредима у основним школама, њиховим родитељима и учитељима (Sutton et al., 2008:32-33).

Када је реч о превентивним интервенцијама које се реализују посредством школе, онда се може говорити о два вида превентивног деловања. Први треба везивати за превентивни учинак самог образовног процеса, тј. стицање знања као неопходног предуслова за касније професионално опредељење и успешно запошљавање, док други вид превентивног деловања треба везивати за организацију посебних активности за превенцију криминала. Први вид превентивног деловања може обухватити различите активности које омогућавају постизање добрих резултата у усвајању знања, као што су: унапређивање квалитета наставног плана и програма кроз смањивање обима наставног садржаја, коришћење посебних техника од стране наставника како би се наставни садржај учинио интересантнијим ђацима, организовање допунске наставе за ученике са слабијим резултатима, и организовање секција за успешне ученике који имају посебна интересовања за одређене наставне садржаје. Други вид превентивног деловања треба да допринесе отклањању различитих фактора ризика за испољавање криминалног и уопште антисоцијалног понашања кроз: обуку у животним вештинама; организовање посебних школских активности ради јачања привржености школи и просоцијалним нормама и вредностима (нпр. такмичења поводом дана школе, увођење *Веронауке* и *Грађанског васпитања* као посебних наставних предмета); успостављање јасних правила понашања у школи и инсистирање на њиховом поштовању уз подстицање дисциплине кроз награђивање; пружање ученицима примера поштовања основних моралних норми и начела од стране наставника; спровођење посебних кампања против насиља и сличних антисоцијалних понашања; организовање ваннаставних активности; укључивање ученика у организацију активности у школи, јачање сарадње школе и родитеља итд.

Конвенција о правима детета и Смернице Уједињених нација за превенцију малолетничке делинквенције – Ријадске смернице, прописују бројне сличне активности. У члану 29 *Конвенције о правима детета* прописана је обавеза страна уговорница да образовање детета усмере ка развоју његове личности, талената, менталних и физичких способности, поштовању људских права, основних слобода и принципа утврђених *Повељом Уједињених нација* и припремању детета за одговоран живот у

слободном друштву, у духу разумевања, мира, толеранције, једнакости полова, пријатељства међу народима, етничким, националним и верским групама и др. (Радуловић, 2010:155). Уз то, *Смернице УН* за превенцију малолетничке делинквенције указују на значај развоја политике и стратегије спречавања употребе алкохола и дрога, на потребу оспособљавања и обуке запослених у образовању за превенцију и решавање тих проблема, потребу да образовне институције буду референтни центри за пружање услуга младима (медицинских, саветодавних и других), да млади буду заступљени у телима где се креира школска политика и доносе одлуке, као и на то да школе, у сарадњи са групама из локалне заједнице, организују ваннаставне активности од интереса за младе (Радуловић, 2010:156).

Последња група превентивних активности (не и најмања по значају) усмерена је ка отклањању или ублажавању фактора ризика у заједници. Као и код претходно наведених превентивних активности, без претензије да се наведу све могућности и њихови модалитети, те активности треба да обухвате: побољшање животног стандарда, односно смањивање сиромаштва, јачање солидарности грађана у суседству, јачање локалног партнерства у превенцији криминала, промовисање активности које имају за циљ јачање привржености заједници, јачање превентивне улоге медија, као и смањење доступности психоактивних супстанци и ватреног оружја.

Потреба интегрисања превентивних активности – пример програма Школа без насиља

У Републици Србији се примењује већи број превентивних програма који су усмерени ка отклањању или ублажавању фактора ризика о којима је претходно било речи. Као примери могу се навести програми за повећање безбедности младих, нарочито кроз активности у школама у које су укључени разни субјекти. У једном броју тих програма полиција је узела значајно учешће (опширније о превентивној улози полиције у школама у: Вуковић, 2005:103-107). У првој половини 2010. године Министарство унутрашњих послова и Министарство просвете су покренули пројекат *Безбедно детињство – развој безбедносне културе младих*, у оквиру којег је планирано да се у првој фази спроведе обука полицијских службеника и представника школских управа (580 полазника) како би они потом упознали ученике основних школа са ризицима по њихову безбедност и вештинама самозаштите од разних видова насиља. Пре тог пројекта започео је и пројекат ангажовања школских полицајаца (Бошковић, Симић, 2004). Бројне су могућности за ангажовање полиције у активностима усмереним ка отклањању или ублажавању фактора ризика, а посебно треба нагласити недавно објављене

податке о раду појединих организационих јединица полиције у Србији, конкретно у Крагујевцу, који показују да чак 75% од укупног броја полицијских службеника подржава рад на пројекту *Безбедна заједница* (Ђоровић, 2011:232).

Један од примера амбициозних програма чија успешна имплементација захтева учешће већег броја субјеката јесте и програм *Школа без насиља*, чију реализацију је започео UNICEF, школске 2005/06. године, у сарадњи са Министарством просвете, Министарством здравља, Министарством рада и социјалне политике, Саветом за права детета Владе Републике Србије, Заводом за унапређивање образовања и васпитања, а од школске 2008/09. године и у сарадњи са Министарством унутрашњих послова и Министарством омладине и спорта. Програм се спроводи у 188 основних и 9 средњих школа широм Србије, обухвата преко 136.000 ученика и 12.500 одраслих из 64 места у Србији, а сертификат о његовој успешној реализацији добила је 101 школа (UNICEF Serbia, 2011). Намењен је ученицима, наставницима, особљу школе, родитељима и локалној заједници, а његово трајање није временски ограничено.

На званичној интернет презентацији UNICEF-а у Србији (2011) наводе се четири кључне компоненте програма *Школа без насиља* и седам фаза за његову реализацију. Кључне компоненте програма су: 1) истраживање искустава и ставова у школи о насиљу, обрада и презентација резултата наставницима, деци, родитељима и локалној заједници; 2) обука наставника и школског особља о насиљу, вештинама комуникације, отвореном дијалогу између деце и одраслих, превентивној улози школских правила, реституцији тј. надокнади штете, позитивној дисциплини, конструктивној интервенцији и формирању заштитне мреже у школи; 3) рад са вршњацима на препознавању и откривању насиља, вршњачкој заштити, изградњи узајамног поверења и смањењу насиља, и 4) компонента породица/медији/локална заједница – промоција узајамне сарадње и мобилисање јавности за изградњу савезништва и активно деловање на смањењу насиља у заједници. Примена програма *Школа без насиља* траје најмање једну школску годину и обухвата седам фаза: 1) подизање свести о проблему насиља у школи; 2) формирање унутрашње заштитне мреже (усвајање процедура за њено функционисање); 3) успешно функционисање унутрашње заштитне мреже – дефинисане процедуре за евидентирање насиља и предузимање мера заштите; 4) формирање спољашње заштитне мреже – укључивање дома здравља, центра за социјални рад, општине и полицијске управе у функционисање програма; 5) обраћање за помоћ деце/породица изложених насиљу – успостављање поверења у унутрашњи и спољашњи тим помагача заштитне мреже; 6) функционисање система интервенција – дефинисане процедуре за правовремен и конструктиван одговор на насиље,

интервентни и превентивни програми примењују се у школској пракси; 7) самопроцена школе – да ли је школа постала безбедно окружење за децу/ученике; родитељи и наставници сматрају да школа може самостално да настави са програмом и сматрају да је школа сигурније место за развој (UNICEF Serbia, 2011). Предвиђено је да Тим за заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања, који се оснива у складу са посебним протоколом Министарства просвете, буде уједно и тим за подршку и праћење програма.

Евалуација програма *Школа без насиља* спроведена је 2009. године на узорку од 40 школа, односно 4.922 ученика од 3-8 разреда, 1.635 наставника и учитеља, а њоме су били обухваћени и ментори, интересне групе, родитељи, представници локалне самоуправе, као и представници Министарства просвете и UNICEF-а (Ipsos Strategic Marketing, 2009). Резултати су показали да је у неким школама насиље вршњака у млађим разредима пало и до 44%, док је у неким школама порасло и за 19%. У старијим разредима забележен је пад насиља и до 15%, док је максимални забележени раст 18%, посебно вербалног и социјалног насиља. Остале форме насиља су непромењене, али је забележено електронско насиље. Насиље над вршњацима је без промена у млађим разредима, док је код старијих ученика забележен раст од 5%. Забележен је раст вербалног насиља и психолошког насиља (заstraшивање и претње), и учестало пријављивање придруживања насилним групама. Када је реч о насиљу одраслих у школи, оно је углавном једнако учестало као и раније (најчешће вербално насиље – 23%), мада се у појединим школама бележи смањење и до 9%. Судаћи према наведеним статистичким подацима, програм је показао „делимичан успех у млађим разредима, а изостанак успеха у старијим разредима основне школе“ (резултати евалуације наведени према: Ipsos Strategic Marketing, 2009).

Уз евалуацију утицаја програма на насиље истовремено је вршена евалуација успешности његове имплементације. Тај део евалуације показао је мешовите резултате. Поступак пријаве и реакције на насиље је формализован, постоје дежурства и системски надзор, основани су вршњачки тимови, успостављена је унутрашња заштитна мрежа, а сарадња са спољашњом мрежом (углавном у вези тежих облика насиља) је добро оцењена (Ipsos Strategic Marketing, 2009). Већина школа које су успешно спровеле програм постигле су задовољавајуће резултате. Највећи успех постигнут је у развоју свести о насиљу (кроз информисање и учење), у повећању спремности да се отворено говори о насиљу и да се оно пријављује, док са сваким следећим кораком програма расте број школа које нису имплементирале тај корак (Ipsos Strategic Marketing, 2009). У појединим школама постоје проблеми у примени успостављених правила, подели одговорности, непотпуној евиденцији насиља, информисаности о вршњачком тиму (12% ученика

није чуло за тај тим) и, како сматрају наставници, недовољној укључености родитеља и локалне заједнице у програм (Ipsos Strategic Marketing, 2009).

Резултати евалуације показују у којим правцима треба побољшати програм *Школа без насиља*. Без сумње, циљеви програма су амбициозно постављени, а тако свеобухватни програми захтевају дугорочну примену, уз одређивање прецизних улога и одговорности свих учесника. Посебно је интересантно запажање наставника да су у програм најслабије укључени родитељи и локална заједница, што јасно говори да је неопходно предузети додатне активности за њихову мотивацију да учествују у програму, као и мере за отклањање или ублажавање фактора ризика у породици и заједници. За ученике код којих су фактори ризика лоцирани у породици или суседству неопходне су интервенције прилагођене решавању тих специфичних проблема. На такав закључак упућују и резултати анализе успешних програма за смањивање насиља у школама, коју је објавио амерички Национални институт за здравље, 2006. године. У тој анализи се указује да успешни програми имају следеће карактеристике: засновани су на здравим теоријским основама; усмерени су на важне факторе ризика; укључују дуготрајни третман (годину дана или дуже) и интензиван рад с циљном групом; често користе клинички и когнитивно/бихевиорални приступ; мултимодални су и мултиконтекстуални; усмерени су ка развоју социјалних и других вештина циљне групе и њених родитеља; развојно су примерени и не примењују се на силу³.

Закључак

Социјална превенција криминала или превенција криминала кроз социјални развој обухвата легалне активности државних и недржавних субјеката које имају за циљ слабљење или отклањање фактора ризика и јачање заштитних (протективних) фактора у процесу одрастања деце и малолетника. Постоји велики број фактора ризика који могу довести до испољавања криминалног понашања, а различите комбинације тих фактора опредељују избор превентивних мера. Када је реч о криминалу младих, фактори ризика и заштитни фактори се могу поделити у четири групе: 1) породичне; 2) школске; 3) у заједници, и 4) индивидуалне факторе (лични и они који су повезани са искуствима вршњачке групе). У складу са тим групама могу се класификовати и превентивне активности које се спроводе у оквиру превенције криминала кроз социјални развој. Тако програми социјалне превенције могу бити усмерени ка

³ National Institutes of Health., (2006). *National Institutes of Health state-of-the-science conference statement*. Journal of Clinical Child Psychology, 34, 457-470 – наведено према: Попадић, 2009:282.

појединцу, ако су индивидуални фактори ризика доминантни, или ка социјалном окружењу детета или малолетника, ако доминирају фактори ризика у породици, школи или суседству. Ипак, бројни превентивни програми спроводе се у „хибридном“ облику, односно обухватају превентивне мере усмерене како према појединцу, тако и према социјалном окружењу.

Програми усмерени ка породичним факторима ризика имају за циљ да обезбеде боље економске услове породици и другу потребну подршку (здравствену, психолошку и сл.), као и адекватне вештине за родитеље како би што ефикасније вршили надзор над децом и васпитну функцију. Међу интервенцијама које су директно усмерене ка деци и младима у ризику нарочито су значајни предшколски програми и обука у области критичког размишљања, социјалне компетенције и животних вештина. Када је реч о превентивним интервенцијама које се реализују посредством школе, онда се може говорити о два вида превентивног деловања. Први треба везивати за превентивни учинак самог образовног процеса, тј. стицање знања као неопходног предуслова за касније професионално опредељење и успешно запошљавање, док други вид превентивног деловања треба везивати за организацију посебних активности за превенцију криминала. У сваком случају, успех превентивних програма зависи од прецизне процене фактора ризика који постоје код појединих лица или група, односно у његовом или њиховом окружењу, и избора подесних превентивних мера које су се показале као успешне у отклањању тих фактора. То показује и пример програма *Школа без насиља* у Републици Србији. Његова евалуација показала је делимичан успех у смањивању насиља у млађим разредима и неуспех у старијим разредима основне школе. Чињеница да наставници сматрају да су у програм најслабије укључени родитељи и локална заједница говори да је неопходно приступити осмишљавању додатних метода за њихову мотивацију и предузимању превентивних мера које су се показале као ефективне у отклањању фактора ризика у породици и заједници. За ученике који се налазе у ризику и код којих су фактори ризика лоцирани у породици или суседству неопходне су интервенције прилагођене управо тим специфичним проблемима.

Литература:

1. Бошковић, Г., Симић, Б., (2004). *Искусства у реализацији пројекта „Школски полицајац – пријатељ и заштитник деце“*, Безбедност, 46 (5), стр. 761-775.
2. Ђоровић, И., (2011). *Структура радног времена униформисаних припадника полиције са освртом на ППУ Крагујевац*, Безбедност, 53 (2), стр. 219-236.

3. Ipsos Strategic Marketing, (2009). *Evaluacija programa „Škola bez nasilja“ – evaluaciona studija sprovedena od maja do juna 2009. godine*. Retrieved 23 July 2011 from: http://www.unicef.rs/files/evaluacija_programa_strategic_marketing.ppt;
4. Милошевић, Н., (2010). *Запуштање и злостављање малолетног лица*, Правни живот – часопис за правну теорију и праксу, LIX (9), стр. 847-859.
5. Попадић, Д., (2009). *Насиље у школама*, Институт за психологију и УНИЦЕФ Србија, Београд.
6. Public Safety Canada, (2009). *Supporting the Successful Implementation of the National Crime Prevention Strategy*. Her Majesty the Queen in Right of Canada. Retrieved 20 August 2011. From:
http://www.publicsafety.gc.ca/res/cp/res/_fl/ssincps-amosnpc-eng.pdf;
8. Радуловић, Љ., (2010). *Функција образовања у сузбијању малолетничког криминалитета*, Страни правни живот, 48 (1), Институт за упоредно право, стр. 145-168.
9. Schneider, S., (2010). *Crime prevention: theory and practice*. Boca Raton, FL: CRC Press – Taylor & Francis Group.
10. Шкулић, М., (2003). *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, Досије, Београд.
11. Sutton, A., Cherney, A., White, R., (2008). *Crime prevention: principles, perspectives and practices*. Cambridge; Port Melbourne, Vic.: Cambridge University Press.
12. Tilley, N., (2009). *Crime prevention*. Cullompton, Devon, UK: Willan Publishing.
13. UNICEF SERBIA, (2011). *Program „Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za decu“*. Retrieved 23 July 2011 from: <http://www.unicef.rs/skola-bez-nasilja.html>;
14. Вуковић, С., (2005). *Улога полиције у превенцији делинквентног понашања деце и малолетника*, Наука – Безбедност – Полиција, X (1), стр. 97-113.
15. Вуковић, С., (2010). *Превенција криминала*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
16. World Health Organization, (2010). *Violence prevention: the evidence*. Geneva: World Health Organization.
17. Youth Justice Board, (2005). *Risk and protective factors: a summary of risk and protective factors associated with youth crime, and effective interventions to prevent it*. Youth Justice Board. Retrieved 20 August 2011. from: <http://www.yjb.gov.uk/publications/Resources/Downloads/Risk%20Factors%20Summary%20fv.pdf>

Current Approaches and Problems in Social Crime Prevention

Abstract: *In this paper the topic of consideration focuses on current methods and forms of implementation social crime prevention, as well as problems that often arise in practice during its implementation. This is one of the most important areas in crime prevention, which is also known as crime prevention through social development, and often includes legal activities of state and non-state actors aimed at preventing delinquency of children and minors through the weakening and, if possible, eliminating the risk factors, and also strengthening protective factors. The aim of work is not only a description of current methods and techniques of social prevention, but rather a critical review of their opportunities given the problems that arise during the implementation of social prevention programs, as well as problems that arise during their designing. In this experience of domestic and foreign institutions will be used, as for results of some preventive programs evaluations that are classified in the field of social prevention.*

Key Words: *crime, social prevention, risk factors, protective factors*